

УДК 316.422.42

ПЕКІНСЬКИЙ КОНСЕНСУС ЯК ОСНОВА СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН У КНР

Дублікаш Тетяна Миколаївна – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри політичної соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

У статті розглядаються засади Пекінського консенсусу, який став альтернативою Вашингтонському консенсусу, - списку рекомендацій по реалізації макроекономічної політики у країнах, що розвиваються. Американський економіст Джошуа Рамо Купер, який запропонував цю назву для китайської моделі соціальних змін, вбачав в ній не лише спробу пристосувати західноєвропейські принципи ринкової економіки до культурних та політичних реалій сучасного Китаю, а й «нову фізику розвитку та влади». Одним з головних завдань вибудови даної моделі розвитку було намагання захистити країну від зовнішніх факторів, які можуть негативно вплинути на процес реформування; намагання перетворити процес реформування у внутрішній, такий, що буде відбуватися подібно «ланцюговій реакції». У статті розкриваються засади Пекінського консенсусу і наводиться критика деяких з них. Серед цих засад – «зміни, нововведення та інновації», які доповнюються фокусом на рівності, намаганням застосовувати асиметричну силу у відносинах з державами-гегемонами, розвивати доброзичливі стосунки с якомога більшим числом країн, але, перш за все, з найближчими сусідами тощо.

Ключові слова: соціальні зміни, моделі розвитку, асиметрична сила, вертикальна модель демократії.

В статье анализируются принципы Пекинского консенсуса, который стал альтернативой Вашингтонскому консенсусу, - списку рекомендаций по реализации макроэкономической политики в развивающихся странах. Американский экономист Джошуа Рамо Купер, который предложил это название для китайской модели социальных изменений, видел в ней не только попытку приспособить западноевропейские принципы рыночной экономики к культурным и политическим реалиям современного Китая, а и «новую физику развития и власти». Одной из главных задач построения данной модели развития было стремление защитить страну от внешних факторов, которые могут негативно повлиять на процесс реформирования; стремление превратить процесс реформирования во внутренний, который будет происходить подобно цепной реакции. В статье раскрываются сами принципы Пекинского консенсуса и приводится критика некоторых из них. Среди этих принципов - «изменения, нововведения и инновации», которые дополняются фокусом на равенстве, стремлением применять асимметричную силу в отношениях с государствами-гегемонами, развивать добрососедские отношения с как можно большим числом стран, но, прежде всего, с ближайшими соседями, и т.д.

Ключевые слова: социальные изменения, модели развития, асимметричная сила, вертикальная модель демократии.

The article deals with the principles of the Beijing Consensus, which has become an alternative to the Washington Consensus, - the list of recommendations for the implementation of macroeconomic policies in developing countries. American economist Joshua Cooper Ramo proposed this title for the Chinese model of social changes and perceived it not only as an attempt to adapt the Western market economy principles to the cultural and political realities of modern China but as a new physics of development and power. One of the main tasks of this model was an attempt to protect the country from the outside factors that could negatively influence the process of reforming; an attempt to transform the reform process into the inner one that will evolve like a chain reaction. The article deals with the very principles of the Beijing Consensus and provides the criticism of some of them. The following principles are among them: «changes, newness and innovations», which are complemented by a focus on equality, the desire to apply the asymmetrical power in relations with hegemonic states, to develop good neighbor relations with the largest possible number of countries, but, above all, with the nearest neighbors, and etc.

Keywords: social changes, models of development, asymmetrical power, vertical model of democracy.

Драматичні події в Україні, що почалися в 2013 році після відмови правлячої еліти від довготривалого курсу на європейську інтеграцію, підтвердили прагнення українців до вагомих соціальних

змін, які не принесла ані Помаранчева революція, ані уряди та парламенти, що були при владі після неї. Бурхлива реакція українців на зміну зовнішньополітичного курсу керівництва країни означала, що європейська інтеграція стала асоціюватися в суспільній думці з такими цінностями, як процвітання, дотримання прав і свобод громадянина, свобода слова, руху та інше. Від європейської інтеграції очікують як подолання недоліків політичної та економічної систем (таких як корупція, утискання опозиції, недотримання прав і свобод індивіда), так і розширення перспектив для подальшого зростання в економічній сфері, активізації громадянського суспільства за рахунок створення та активізації НДО тощо. Європейська інтеграція сприймається як фактор приєднання України до спільноти європейських суспільств, що обрали для себе певний шлях розвитку, що базується на засадах демократії, вільного ринку, дотримання прав і свобод громадянина.

Разом з тим не можна не усвідомлювати, що в світі відбувається побудова декількох моделей розвитку, що конкурують між собою, і європейська — лише одна з них. В останні десятиріччя увага як політиків, так і соціальних вчених прикута й до іншої моделі, яка, як вважається, становить досить серйозний виклик домінуванню західноєвропейських та американських цінностей. Ця модель реалізується в Китаї, історія якого була більш ніж драматичною у XX сторіччі: антиімперіалістична революція 1911 року, більш ніж 30 років конфліктів за владу та об'єднання країни, громадянська війна та комуністична революція, репресії під час реалізації політики Великого перелому тощо. Втім, більш ніж півсторіччя турбулентності не тільки не роз'єднали країну, але згуртували її і дозволили запропонувати світові унікальну модель соціальних змін та розвитку, в основі якої знаходиться так званий Пекінський консенсус. Ця назва була запропонована як така, що підкреслює альтернативу іншому, — Вашингтонському консенсусу, який став основою для перетворень як в країнах Латинської Америки, так і в тих, що стали на шлях демократичних перетворень після розпаду СРСР. Про дискусії між прихильниками Вашингтонського та пост-Вашингтонського консенсусів, які вбачали в імплементації першого причини економічної кризи в країнах Азії та пострадянського простору наприкінці XX сторіччя, ми вже писали [1], тож дана стаття є продовженням дискусій щодо базових засад, на яких повинні розвиватися суспільства майбутнього.

Мета статті: розкрити базові засади Пекінського консенсусу як основи соціальних змін у Китаї та показати, яку модель розвитку Китай пропонує для країн, що розвиваються.

Китайську модель розвитку визначають по-різному. Критики цієї моделі (С. Халпер, К. І. Ву та інші) називають її ринково-авторитарною моделлю розвитку, або авторитарною капіталістичною моделлю управління за рахунок демократії та соціального благополуччя [2]. Вони наполягають на її інструментальності, тобто звинувачують Китай у тому, що він запозичив лише інструменти збагачення, тобто ринкову модель економіки, і ту не усю, а лише деякі з ринкових інструментів, відкинувши ідеали демократії та захисту прав людини, що призводить до утиску базових свобод. Зокрема, Крістіан Стокер відзначає, що схоже на те, що в Китаї «ті, хто при владі, навчилися використовувати структури капіталізму задля власного збагачення» [3].

Захисники говорять, що вона одночасно прагматична та ідеологічна та втілює принципи давньокитайської філософії. Вони поділяють позиції економічного детермінізму, за яким політика йде за економікою, і «відповідь треба шукати не в ідеології, а в продуктивності» [4, с.4]. Джон Нейсбіт висловлює цей китайський прагматизм наступним чином: «Найбільша проблема, що притамана західному типу мислення у відношенні до Китаю, — це те, що ми вважаємо, що там й досі є комуністична партія. Вона й досі зберігає цю назву, але там немає комуністів. Там немає ідеології. Китай — країна без ідеології. Там немає капіталізму. Там є прагматичний, покроковий прогрес, спрямований на будівництво нового, процвітаючого суспільства» [3].

Китайські лідери захищають своє право на вибудову такої моделі демократії, що якнайбільше відповідає культурним традиціям країни. Зокрема, президент Китаю Сі Цзіньпін відстоює ідею вибудови консультативної демократії в Китаї як унікальної можливості сприяння пошуку консенсусу між громадянами. На святкуванні 65-річчя Народної політичної консультативної ради Китаю (НПКРК) у вересні 2014 р. він заявив: «Існують найрізноманітніші способи втілення ідеї демократії. Ми не повинні ані приставати до однієї єдиної, ані претендувати на те, що існує універсальна модель» [5]. Втім, як зазначають аналітики, ця промова була дана у той час, коли тисячі студентів Гонконгу бойкотували заняття на знак протесту проти дій Пекину по обмеженню загального виборчого праву на майбутніх виборах в Гонконзі [5]. Якщо дивитися на Китай з Заходу, він виглядає не стільки «консультативною демократією, скільки корумпованою формою комуністичної системи» [3]. Але спроби критики інших культур мають певні обмеження в силу різниці базових цінностей, що визначають інтерпретативні рамки того чи іншого спостерігача. Джон Нейсбіт звертає увагу на цей факт, пояснюючи, чому європейцям так важко зрозуміти китайців. Він зазначає, що США захищають у всьому світі індивідуальні свободи,

європейці захищають ідеї гуманізму; і перші, і другі вважають своїм обов'язком докоряти тим країнам, що не дотримуються цих, універсальних з їх точки зору, цінностей. Однак в колективістських, «група-орієнтованих» суспільствах найвагомішою є цінність лояльності до групи, а соціальний порядок та гармонія набагато важливіші, аніж індивідуальні свободи [4, с. 29].

Уперше назву «Пекінський консенсус» для китайської моделі розвитку запропонував американський економіст Джошуа Рамо Купер, який вбачав у цій моделі не лише спробу пристосувати західноєвропейські принципи ринкової економіки до культурних та політичних реалій сучасного Китаю, а й «нову фізику розвитку та влади» [6, с.2]. Така назва була запропонована автором не випадково, він свідомо намагався показати її як альтернативу Вашингтонському консенсусу, який, за думкою автора, широко дискредитував себе у світі, бо будувався на наказових, «Вашингтон знає краще», засадах. Рамо визначає Вашингтонський консенсус як характерну рису самовпевненості США у «кінці історії», і звинувачує його в тому, що він залишив за собою низку знищених економік та негативні настрої по всьому світі [6, с. 4]. І навпаки, «дві країни, які найбільш показово ігнорували його, а саме Індія та Китай, зазнали величезних темпів економічного зростання, тоді як прибічники Вашингтонського консенсусу на кшталт Аргентини та Індонезії, понесли важкі соціальні та фіскальні витрати, а їхні громадяни переживали серйозні труднощі» [7, с. 53].

Одним з головних завдань вибудови даної моделі розвитку було намагання захистити країну від зовнішніх факторів, які можуть негативно вплинути на процес реформування; намагання перетворити процес реформування у внутрішній та такий, що буде відбуватися подібно «ланцюговій реакції» (Рамо). Тобто ставка в цьому процесі реформування робилася не на зовнішні поштовхи з боку міжнародних організацій (таких, як ВТО, МВФ та інші), а на внутрішню динаміку країни [6, с. 5]. Це й є сутністю Пекінського консенсусу, - відійти від моделей розвитку, які занадто покладаються на допомогу розвинутих країн, у напрямку моделей, які ґрунтуються на внутрішній динаміці країни.

За думкою Рамо, Пекінський консенсус збудовано на трьох головних засадах, – «зміни, нововведення та інновації», які доповнюються фокусом на рівності, намаганням застосовувати асиметричну силу у відносинах – державами-гегемонами, розвивати доброзичливі стосунки с якомога більшим числом країн, але, перш за все, – з найближчими сусідами тощо. Охарактеризуємо ці та інші засади Пекінського консенсусу більш детально:

Інновації та експерименти замість «старої фізики»: «з метою створення змін, які рухаються швидше, аніж проблеми, які ці зміни створюють», країни, що розвиваються, повинні починати розвиток з технологій «переднього краю», а не «заднього фронту», тобто, наприклад, виробляти не мідні дроти, а волоконно-оптичні [6, с. 12]. Згідно з цією логікою, єдиними ліками проти проблем, які є наслідком змін, може бути лише більша кількість змін та більша кількість інновацій [6, с. 15]. А замість того, щоб послідовно розбудовувати усю економіку з самих основ, треба створювати економічні центри з високими темпами зростання [6, с. 20].

«Немає однакових рішень для кожної ситуації»: країна та населення повинно бути готовим до того, що в певних заданих рамках деякі елементи системи будуть змінюватися з деякою мірою невизначеності [6, с. 11]. Сьогодні Китай розробляє новий підхід до розвитку, який базується на хаос-менеджменті. Згідно з таким підходом деяка міра хаосу в системі необхідна для пошуку кращих рішень для тих чи інших проблем, а намагання формалізувати та «зрегулювати» усі дії – навпаки, призведе до неефективності та негнучкості системи. Цей другий принцип базується на впевненості в тому, що оскільки неможливо контролювати «хаос» зверху, необхідно розробити набір нових інструментів, що дозволять з ним співіснувати. На практичному рівні це означає, що треба виходити за межі домінування таких показників, як ВВП на душу населення, а фокусуватися на таких показниках, як «якість життя» [6, с. 12].

«Експерименти та невдачі є припустимими». Ідею, що експериментаторство та невдачі прийнятні, активно пропагував Ден Сяопін. Така позиція, за думкою Рамо, створює клімат, що сприяє продуктивному динамізмові, «який дозволяє важливим секторам економіки перетворюватися, змінюватися та переживати шоки розвитку» [6, с. 20]. Джон Нейсбіт вважає, що Китай реалізує найбільшу експериментальну програму, яку світ ще не бачив. «У китайців є чудовий вислів: «Перетин річки, відчуваючи камені». Вони пробують різні речі, знизу догори – вони дуже децентралізовані. Те, що працює, вони приймають, те, що ні, – залишають позаду. В Китаї є багато прикладів ініціатив, що були прийняті лідерами та перетворені в директиви для усієї країни» [3].

Соціальний порядок та гармонія. Розуміння свободи і, зокрема, індивідуальної свободи, для китайців та європейців не є однаковим, і це є однією з причин конфліктів з приводу дотримання прав людини у Китаї. Джон Нейсбіт зазначає, що для американців «свобода» означає можливість визначити своє життя без втручання з боку інших осіб чи інститутів. Однак китайці на перше місце ставлять соціальний порядок та гармонію: «Однією з ідей, поширення якої забрало багато часу, була ідея свободи слова та свободи преси. У суспільстві, де

зв'язок з іншими цінується більше, ніж індивідуальність, гармонія цілого має велику важливість. Усе, що може порушити цю гармонію, буде замовчуватися заради блага цілого» [4, с. 85].

Головні цілі моделі розвитку — досягнення рівенства та сталості, а не розкоші. Категорія «рівності» є однією з головних засад Пекінського консенсусу, вона постулює процвітання країни заради всіх, а не окремих громадян, що ближчі до влади чи економічних ресурсів. Аби досягти такого зростання, що базується не на різкому збагаченню одних за рахунок інших, а на принципах справедливості та якості, Пекінський консенсус відходить від декількох ключових концептів лібералізації ринку, які були прописані у Вашингтонському консенсусі. У якості приклада К. І. Ву наводить ставлення з обережністю до приватизації та вільної торгівлі, «яке дуже контрастує з тим ентузіазмом, якого вимагають від реформаторів нео-ліберальні лідери Вашингтону» [7, с. 53]. Проте в цьому акцентуванні цінності рівенства К. І. Ву вбачає просте маневрування уряду, спрямоване на запобігання безладів серед невдоволеного населення.

Вертикальна модель демократії. Звичайно, щодо наявності в Китаї демократії як такої точиться чимало дискусій. Втім, деякі автори вважають, що в Китаї існує особлива форма демократії. Так, Доріс Нейсбіт відзначає переваги китайської однопартійної системи наступним чином: «Західна система – багатопартійна система, яка виправдовує правління тієї чи іншої партії. Партія А повинна погано відзиватися про партію В, щоб та виглядала погано, і навпаки. Це постійне перетягування канату. В Китаї уряд обговорює і формує свою думку, формулює єдину мету, а потім всі йдуть у тому напрямку, створюючи для людей умови, в яких вони можуть спробувати досягнути тієї мети. Велика перевага такого підходу в тому, що якщо уряд не впевнен, чи буде працювати та чи інша політика, він створює спеціальні зони, в яких опрацьовує ці політики перше, аніж запропонувати їх для усіх» [3]. Більше того, завдяки спадкоємності лідерів, вважає Нейсбіт, китайська влада може будувати довготривалі плани замість того, щоб відповідати на короткостроковий електоральний тиск: «Легітимність Комунистичної партії Китаю базується на результатах, а не на голосах» [2]. Також серед недоліків західного типу демократії історик Марк Леонард відзначає великі матеріальні витрати, пов'язані з необхідністю отримувати симпатії виборців: «Чим більшу кількість виборців хочуть отримати політики, тим більшу кількість грошей вони повинні витратити» [7, с. 57]. У той же час ті ж самі гроші можна спрямовувати на реалізацію різних політик, яких потребує суспільство. Нейсбіт пропонує називати ту форму демократії, що втілюється в Китаї, «вертикальною демократією». Головне завдання такої демократії не в тому, щоб представляти волю людей, а в тому, щоб гармонійно балансувати сили згори донизу та знизу догори [2]. Або, як сформулював Марк Леонард, такий розвиток знизу догори має «цінність та можливість комбінувати позитивні сторони ринкового хаосу, що самоорганізується, з розумними обмежувачами» [7, с. 55].

Звичайно, не останнім з мотивів побудови власної, специфічної форми демократії, є бажання правлячої партії утримувати беззаперечне панування у суспільстві одночасно з його реформуванням. Марк Леонард зазначає, що метою нового погляду на громадянство та керування країною було звільнити мільйони китайців до роботи, планування та самоорганізації, і разом з тим утримувати велике турбулентне китайське суспільство єдиним та керованим, причому керованим однією партією. Для цього партійні чиновники уважно вивчали падіння однопартійних режимів на кшталт ІПП в Мексиці та Гоміндан в Тайвані, та на їхніх помилках розробляли розумну, прагматичну політику [7, с. 55]. Один з провідних політологів Пекінського університету Пан Вей говорив, що метою Китаю повинен бути фокус не на демократії, а на пошуку оптимального шляху до процвітання та політичної стабільності [7, с. 57]. За його думкою, вибори не вирішують жодної з головних проблем Китаю, включаючи зростання кількості протестів, прірву між багатими та бідними верствами населення, майже банкрутство сільської економіки та розповсюджену корупцію політичної еліти.

«Використання важеля для пересування позицій великих держав-гегемонів». Треба зазначити, що Китай негативно ставиться до спроб окремих держав відігравати домінуючу роль у світі і впродовж багатьох років відстоює принцип багатосторонності у міжнародних відносинах, керуючись переконанням, що «всі нації створені рівними, і немає різниці між великими та малими» [6, с. 28]. У квітні 2004 р. Ху Цзіньтао сформулював негативне відношення до політики гегемонії на користь багатополарності у міжнародних відносинах у концепції «Чотирьох «Ні»: «ні» гегемонізму, «ні» політиці сили, «ні» альянсам та «ні» гонці озброєнь [6, с. 41]. Метафора ж важеля, застосована Рамо для визначення цього принципу, підкреслює важливість побудови асиметричної сили. Впродовж століть Китай був закритою державою, і на сьогодні він також не довіряє глобалізації. Китай має намір побудувати свою власну модель, яка може істотно відрізнитися від тієї, що пропонує світові Захід, та запропонувати її іншим країнам, що розвиваються. «Китайці бажать контролювати, локалізувати та адмініструвати своє власне глобальне майбутнє... Раніше Китай мав намір практикувати «комунізм з китайськими характеристиками», зараз же він має намір практикувати глобалізацію з китайськими характеристиками» [6, с. 33]. Так, за прикладом Китаю з кінця 1990х років малайзійці почали вибудовувати «модель зростання на принципах

справедливості», а корейці розробили «Генеральний економічний план, заснований на знаннях» [6, с. 36]. Але цієї цілі Китай намагається досягти не через конфлікт, а через уникнення конфлікту. Тому його «асиметричний стратегічний та військовий ривок — це спроба заволодіти владою уникання конфлікту» [6, с. 39]. На практиці ця асиметрична сила може приймати вигляд, наприклад, застосування «технології, яка може симулювати сотні сигналів радарів одночасно, що може знешкодити анти-радіаційні ракети США, застосування яких є істотною складовою доктрини повітряної переваги США» [6, с. 49]. Важливо й те, що такі «технології асиметричної зброї набагато дешевші, аніж та зброя чи носії зброї, які вони повинні знищити», а тому країни, що розвиваються, можуть дозволити собі витрати на їх розробку та виробництво. Більш за те, їх легко експортувати, і в умовах їхньої відносної дешевизни вони знаходять попит на світовому ринку [6, с. 49].

Негативне ставлення до кредитів. К. І. Ву відзначає, що протягом багатьох десятиріч наприкінці ХХ сторіччя вважалося, що «бідні країни можуть збагатити лише за рахунок займів з боку багатих країн» [7, с. 56]. Однак такі політики вели до зростання боргів та валютних криз. Тому з кінця 90-х років ХХ сторіччя Китай (а за ним й інші азіатські країни) почав наполягати на прямих інвестиціях зарубіжного капіталу. Такі прямі інвестиції, зокрема, будівництво заводів, вигідніші тим, що їх не можна легко забрати під час економічних криз, як це траплялося з валютою, наприклад, у Таїланді у 1997 році [7, с. 56].

Рамо вбачав в китайській моделі реальну загрозу домінуванню США у світі: «Тоді, як США керуються односторонніми політиками, що спрямовані на захист їхніх інтересів, Китай накопичує ресурси, щоб обійти США у багатьох ключових сферах міжнародних відносин, та вибудовує середовище, яке зробить важчим реалізацію гегемонних дій США» [6, с. 3]. Втім, не можна однозначно сприймати ані подібні прогнози, ані загалом винятково позитивні перспективи впровадження засад Пекінського консенсусу. Протягом останніх десятиліть і до сьогодні, розбудова політичної сфери Китаю, на відміну від економічної, майже не відбувалася. Чжан Мін зазначає, що не було проведено ніяких фундаментальних політичних змін, які б дозволили реструктурувати однопартійне правління або запровадити демократію західного зразка [2]. Ринковий динамізм Китаю ніякою мірою не відповідає політичному динамізмові. Більш за те, надзвичайний ринковий динамізм Китаю сприяв посиленню багатьох соціальних проблем, таких як забруднення середовища, недотримання прав та свобод людини, відсутність свободи слова, соціальна нестабільність, корупція, недовіра до влади та безробіття. На персональному рівні, як зазначає Рамо, «усі, за винятком наймолодших китайців, дезорієнтовані швидкими змінами у їхньому житті» [6, с. 24]. Також принципи, деякі з котрих здаються дуже привабливими, підчас залишаються лише деклараціями, що вочевидь розходяться з реальністю. Наприклад, незважаючи на те, що ідеал рівності є одним з ключових в Пекінському консенсусі, економіка Китаю за останні десятиріччя перетворилася «з однієї з найбільш справедливих у світі у розподілі доходів, в одну з найбільш несправедливих» [6, с. 24]. І все це несе загрози самому Китаю, бо, як відзначає Рамо, «проблеми Китаю настільки масивні, що тільки експоненціальні покращення системи охорони здоров'я, економіки на управління можуть утримати Китай цілісним» [6, с. 14].

Література:

1. Дублікаш Т. М. Вашингтонський та пост-Вашингтонський консенсус: дискусії та інституціональні наслідки для країн Східної Європи / Дублікаш Тетяна Миколаївна // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи». – 2006. – №793. – С.145-149.
2. Callahan W. A. Review: China's Megatrends: The Eight Pillars of a New Society / Callahan W. A. [Electronic resource] // The China Beat, 2010. – Available at: <http://www.thechinabeat.org/?p=2885>
3. Interview with John and Doris Naisbitt: «China Is a Country Without an Ideology» [Electronic resource] // Spiegel Online, February 05, 2010. – Available at: <http://www.spiegel.de/international/world/interview-with-john-and-doris-naisbitt-china-is-a-country-without-an-ideology-a-675615.html>
4. Naisbitt J. China's Megatrends: The 8 Pillars of a New Society / Naisbitt J., Naisbitt D. – Harper Business (January 5, 2010). – 272 pages.
5. Rudolph J. Xi Jinping Supports 'Consultative Democracy' / Rudolph J. – [Electronic resource] // China digital times. – 2014, September 24. – Available at: <http://chinadigitaltimes.net/2014/09/xi-jinping-supports-consultative-democracy/>
6. Ramo J. C. The Beijing Consensus. – The Foreign Policy Centre / Ramo J. C. – London. – 2004, May. – 74 pages.
7. Woo K. I. Beijing Consensus: model for sustainable development? //Asia-Pacific Housing Journal. – Vol. 5, No 14, January – March 2011. – pp. 50-59.